

УДК [330.341.1: 339.13]: 332.12

ББК 65.23

Федулова Л.І.

ВПЛИВ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО ФАКТОРА НА РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ РЕГІОНІВ

Державна установа “Інститут економіки і прогнозування НАНУ”,
01011, м. Київ,
вул. Панаса Мирного, 26,
тел.: 0442808272,
e-mail: e_yakub@ief.org.ua

Анотація. У статті розкрито проблеми формування внутрішнього ринку на регіональному рівні. Розроблено й обґрунтовано пропозиції щодо забезпечення впливу інноваційної політики на внутрішній ринок інновацій та розвитку інноваційної інфраструктури.

Ключові слова: регіональна інноваційна система, внутрішній ринок, інноваційно-технологічний фактор, інноваційна політика.

Annotation. In the article the problems of forming of internal market are exposed at regional level. Suggestions are developed and grounded in relation to providing of influence of innovative policy on providing of internal market of innovations and development of innovative infrastructure.

Key words: regional innovative system, internal market, innovative technological factor, innovative policy.

Вступ. Реалізація стратегії соціально-економічного розвитку регіонів України вимагає створення конкурентоспроможних умов і відповідної інфраструктури для задоволення потреб населення в якісних споживчих товарах, а підприємств – у сучасних високоефективних засобах виробництва. Задовольнити ці потреби можливо при існуванні сучасної регіональної інноваційної системи, у якій технологічний рівень виробництва відповідає сучасним критеріям наукомісткості, а інноваційність є головним параметром оцінки функціонування регіональної економіки. Зазначене й буде характеризувати стан, можливості та перспективи розвитку внутрішнього ринку. У цьому контексті поряд із застосуванням державою інструментів загальноекономічної, грошово-кредитної, податкової, конкурентної та іншої політики обов'язково повинні працювати важелі впливу органів регіональної влади через адекватну вимогам часу інноваційну політику.

На жаль, у публікаціях авторів, присвячених проблемам регіональної економіки [1], питання розвитку внутрішнього ринку не знайшли відповідного місця. Окрім того, розглядаючи сутність і значення інноваційної економіки [2; 3], науковці більше приділяють уваги пошуку шляхів зовнішнього трансферу технологій без обґрунтування впливу зазначеного процесу на формування внутрішнього ринку інновацій.

Постановка завдання. Ураховуючи роль і значення стану розвитку економіки регіонів для національної економіки в цілому, постає завдання проаналізувати інноваційний потенціал промисловості й розробити пропозиції щодо впливу інноваційно-технологічного фактора на формування та розвиток внутрішнього ринку.

Результати. Сьогодні складність функціонування економічної системи, спричинена глобальною фінансово-економічною кризою, ускладнює розуміння ролі внутрішніх ринків, а швидкі темпи змін обмежують можливості для їх планування. Для того щоб планувати, потрібне краще розуміння процесів розвитку, що відбуваються не тільки в локальних і національних системах, але й на глобальному рівні. Крім того, модель

взаємодії факторів усередині системи, як локальної, так і міжнародної, набуває все більше нелінійного характеру, у такий спосіб реагуючи на політику державного втручання. За цих умов інноваційна компонента економічного зростання стає в центрі уваги при розробці стратегій соціально-економічного розвитку як окремих держав, так і регіонів.

Дослідження показують, що в Україні й до цього часу, більшою мірою через відсутність результативної дії державної інноваційної політики, інноваційно-технологічний фактор не враховується при формуванні не лише внутрішнього ринку, але й загалом при управлінні національною економікою. Про це свідчать такі показники.

Так, динаміка інноваційності промислових підприємств за період 2006–2010 рр. була майже стабільною в розрізі питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації (рис. 1). У той самий час саме у 2010 році питома вага реалізованої інноваційної продукції досягла найменшого значення – 3,8% за період 2001–2010 рр.

Рис. 1. Динаміка впровадження інновацій на промислових підприємствах
Джерело: розраховано на основі даних Держкомстату України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Динаміка питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в загальному об'ємі реалізованої промислової продукції в розрізі регіонів протягом 2008–2010 років є нестійкою (рис. 2) і не завжди може бути пояснена лише наявністю виробничого потенціалу. Зокрема, серед лідерів (в окремі роки) – Волинська, Закарпатська, Тернопільська області.

Стосовно динаміки кількості підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію за межі України протягом 2001–2010 рр., то ця кількість залишається майже постійною (у середньому 300–350 підприємств), а частка в загальному обсязі реалізованої інноваційної продукції має нестабільний характер (пов'язано в основному з кон'юктурою ринків), проте це складає близько половини реалізованої інноваційної продукції (рис. 3).

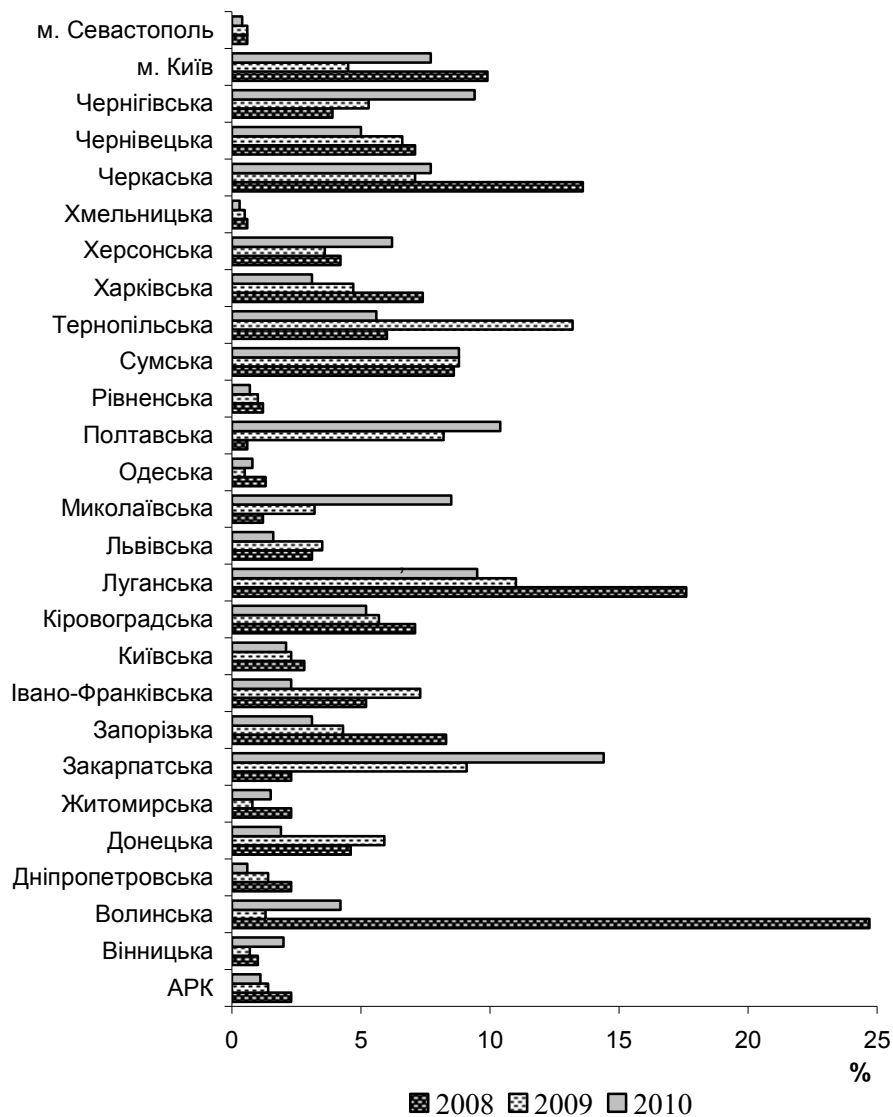

Рис. 2. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному об'ємі реалізованої промислової продукції
Джерело: Стат. збірник “Наукова та інноваційна діяльність в Україні” за 2010 р., с. 240.

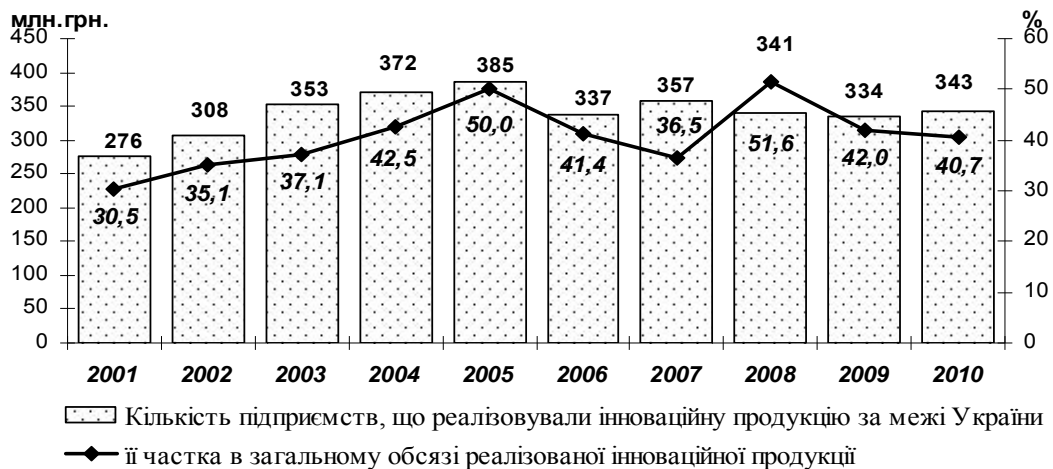

Рис. 3. Динаміка кількості підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію за межі України

Джерело: розраховано на основі даних Держкомстату України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

У розрізі регіонів за обсягом реалізованої інноваційної продукції за межі України (у % до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції) у 2010 році кращими, згідно з офіційною статистикою (рис. 4), були Закарпатська, Сумська, Кіровоградська, Тернопільська області, м. Севастополь, які посилили значення показника порівняно з 2005 роком.

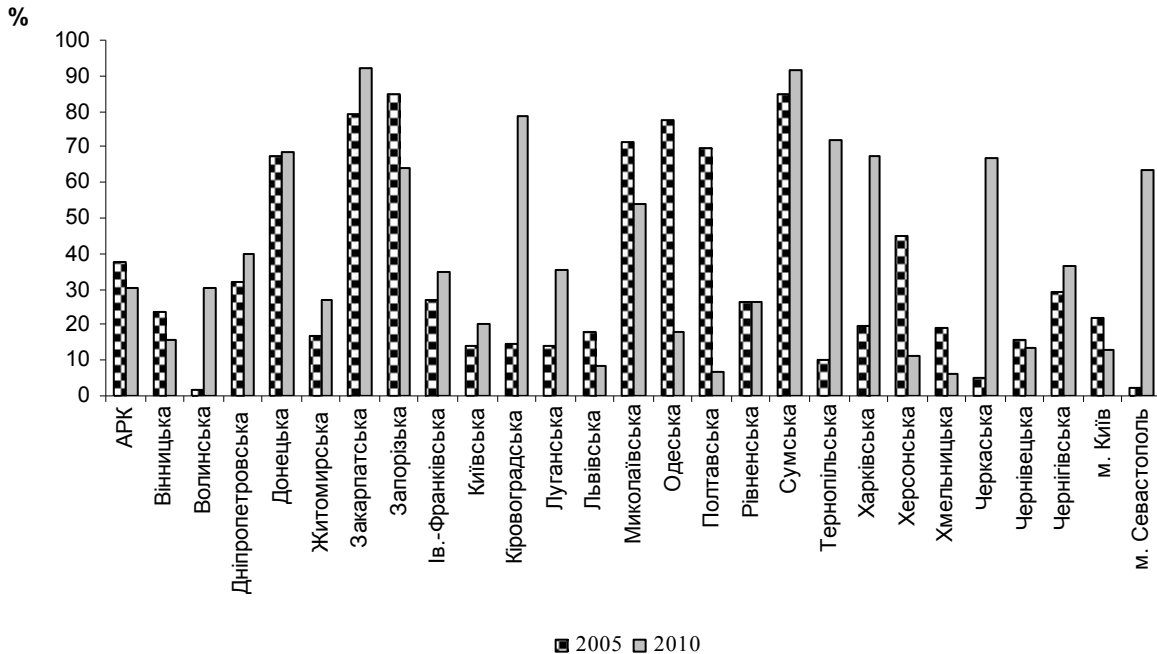

Рис. 4. Обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України у 2005 та 2010 рр. (у % до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції)

Джерело: складено за даними статистичного збірника “Наукова та інноваційна діяльність в Україні” за 2010 р., с. 248–249.

Спостерігається тенденція щодо різкого зменшення кількості освоєних видів продукції промисловими підприємствами, починаючи з 2003 року. Зазначене суттєво вплинуло на динаміку впровадження нових технологічних процесів: збільшення їх кількості протягом 2006–2010 рр. (до того ж суттєво саме в період кризи), хоч питома вага маловідходних і ресурсозберігаючих технологічних процесів поступово зменшується впродовж останніх років. У той самий час кількість освоєних виробництвом інноваційних видів продукції на промислових підприємствах як таких, що вважаються новими для ринку, є вкрай мізерною, особливо стосовно машин, устаткування, апаратів, приладів. Це свідчить не лише про відсутність дієвих державних стимулів у зазначеній царині модернізації промисловості, але й відображає її структурну особливість – переважаюча частка підприємств низьких переділів у технологічних комплексах регіонів, які не завжди зацікавлені в модернізації своєї технологічної бази в умовах отримання високої ренти за сприятливої кон’юнктури на зовнішніх ринках.

Загалом у 2010 р., за даними Держкомстату, створенням і використанням передових виробничих технологій (ПВТ), а також використанням раціоналізаторських пропозицій займалося 1 694 підприємства й організації України, більшість з яких – промислові підприємства. Так, створенням передових виробничих технологій займалися 154 підприємства, майже третина яких зосереджена в м. Київ, 14,3% – у Дніпропетровській, 9,7% – Харківській, 6,5% – Донецькій, 5,2% – Луганській, 4,5% – Львівській областях (рис. 5); у розрізі видів діяльності майже 40% – це організації, що займалися дослідженнями й розробками, 28,6% – підприємства переробної промисловості, 18,2% – установи

освіти. Загальна кількість створених ПВТ складала 376, у т. ч. 87,8% – нові для України, 12,2% – принципово нові. Майже чверть з них створено за державним контрактом, дві третини яких – в організаціях, що займалися дослідженнями й розробками.

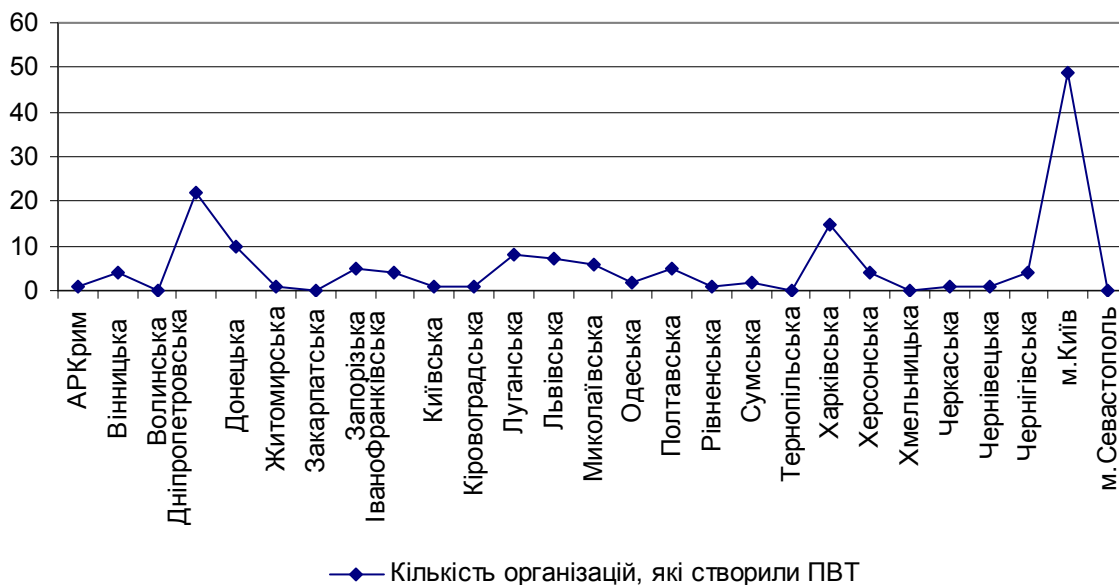

Рис. 5. Кількість організацій, які створили ПВТ у 2010 році

Джерело: розраховано на основі даних Держкомстату України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Звертає на себе увагу динаміка як придбаних, так і переданих нових технологій (технічних досягнень), в Україні та за її межами не лише негативним фактом щодо їхньої мізерної кількості, але й позитивним – наявністю внутрішнього ринку засобів виробництва, який потрібно розвивати.

Наведені аналітичні дані дозволяють обґрунтувати висновок про недостатній як для конкурентоспроможності рівень технологічності виробництва на регіональному рівні, що суттєво впливає на попит і пропозицію при формуванні внутрішнього ринку. Серед причин, що стримують реалізацію ролі інноваційного фактора підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки, зокрема, можна назвати такі:

- незатребуваність інновацій, оскільки українська економіка в її нинішньому стані не формує активної зацікавленості переважної частки господарюючих суб'єктів у результатах наукових розробок або ж останні виявляються не в змозі ефективно використовувати інноваційні розробки;
- відсутність інститутів, що забезпечують функціонування економіки інноваційного типу в усіх її складових (організація й управління розробками; їхнє фінансування, маркетинг, комерціалізація та ін.);
- низька платоспроможність населення, що породжує його нездатність платити більш високі ціни за більш якісну продукцію;
- мала чисельність висококваліфікованих фахівців, здатних працювати в інноваційній сфері та у сфері високотехнологічного виробництва;
- відсутність ефективної й узгодженої не лише регіональної, але й державної промислової й інноваційної політики.

Основними *перешкодами інноваційного розвитку промисловості* регіонів України є:

1) структурна недосконалість національної промисловості, слабкий розвиток високотехнологічних галузей і превалювання сировинних галузей, що ускладнює можливості якісного вдосконалювання економіки;

2) суттєва залежність промисловості від світового ринку, що проявляється у високих показниках імпорту товарів кінцевого споживання, продовольства й експорту сировини. Це свідчить про порушення принципів самодостатності й комплексності розвитку;

3) зниження ефективності промислового виробництва, його більша ресурсо- й енергоємність при погіршенні якості природних ресурсів і значних додаткових витратах на добування, збагачення, відновлення природних ресурсів. Утрата значної частини прибутку через спеціалізацію на галузях первинного циклу;

4) відсутність розвинутої регіональної інноваційної системи, що зумовлює наукову й технологічну відсталість, нездатність до постійного вдосконалювання виробництва;

5) зростання соціальної нерівності, напруженості й можливість соціального вибуху, що створюють пряму загрозу стабільності й безпеці розвитку не лише в окремих регіонах, але й у країні в цілому;

6) зростання зовнішньоекономічних загроз, пов'язаних з посиленням конкурентної боротьби між країнами за володіння природними, насамперед енергетичними ресурсами, різні прояви дискримінації в торгівлі з боку західних країн, проникнення іноземного капіталу в стратегічно важливі для держави галузі, ядро яких знаходиться в регіонах;

7) погіршення якості навколишнього середовища й пов'язане із цим погіршення якості життя населення, виснаження природних систем, зниження доходів або збільшення витрат підприємств через деградацію навколишнього середовища.

Ключовим фактором, що може вплинути на подолання зазначених перешкод, має бути розробка та реалізація *інноваційної стратегії України* на середньострокову перспективу, яка повинна передбачати формування базових умов для інноваційної активності – конкурентних ринків, сприятливих умов для здійснення підприємницької діяльності. При цьому потрібно робити ставку на розвиток внутрішнього ринку як сучасної індустрії, здатної випускати продукцію, що затребувана як в Україні, так і у світі.

На мезорівні ключовими моментами при розробці інноваційних стратегій високотехнологічними компаніями мають бути: вибудовування центрів компетенцій усередині компаній; забезпечення максимальної стандартизації компонентів виробленої продукції; формування максимально уніфікованих продуктових лінійок; подолання внутрішньокорпоративної конкуренції продуктів; посилення функцій проектного менеджменту; забезпечення персональної відповідальності менеджменту корпорацій за реалізацію інноваційних проектів.

Розвиток регіонів України вимагає створення конкурентоспроможних умов і відповідної інфраструктури, при цьому держава для розвитку підприємств, що випускають високотехнологічну продукцію, зобов'язана забезпечити: стимулююче оподаткування й пільгові умови підприємствам, що займаються високими технологіями; систему стимулів для інвестицій в економіку знань (перш за все, розвиток сучасної освіти), створення механізму капіталовкладень у галузі з найбільшими ризиками; захист малого бізнесу в економіці; необхідні умови для розвитку суспільної освіти й інформаційної діяльності; систему заохочення осіб, які вносять вклад у створення нововведень, за допомогою цільового виділення коштів; систему законоположень, що сприяють захисту авторських прав і поширенню нових знань.

Ключова проблема нині – несприйнятливості бізнесу до інновацій, низький пріоритет інноваційної діяльності в стратегіях компаній. Така ситуація призводить до того, що сектор генерації знань і створена інноваційна інфраструктура фактично працюють в інтересах закордонних компаній, які комерціалізують українські розробки. Без підвищення сприйнятливості економіки до інновацій інвестиції в інші ланки інноваційної

системи будуть характеризуватися низькою віддачею. Для подолання зазначених проблем необхідні:

- підвищення інвестиційної привабливості перспективних високотехнологічних секторів економіки на рівні регіонів, пріоритети розвитку яких повинні бути визначені урядом країни; сприяння перетіканню капіталу й залученню найбільш кваліфікованих кадрів у ці сектори шляхом реалізації комплексу заходів податкового, тарифного й іншого типів державного регулювання, різних типів фінансової підтримки;
- розвиток конкуренції в секторах економіки, стимулювання інноваційної поведінки компаній з державною участю й природними монополіями, у тому числі за допомогою підвищення якості корпоративного управління, формування вимог щодо інноваційності їхніх інвестиційних програм, поліпшення якості зовнішньої експертизи таких програм;
- усунення в системі державного регулювання (включаючи технічне регулювання, митне й податкове регулювання тощо) бар'єрів, що перешкоджають підвищенню інноваційної активності;
- випереджальне нарощування видатків на співфінансування інноваційних проектів приватних компаній (у тому числі внаслідок реалізації проектів підтримки кооперації бізнесу й національних дослідницьких університетів, розміщених у регіонах) через вибудовування роботи з державними компаніями з розробки й реалізації ними програм інноваційного розвитку. Повинна також бути законодавчо затверджена підтримка старт-апів через діючі інститути розвитку в науково-технологічній сфері, через регіональні програми підтримки малого бізнесу, а також через підтримку реалізації конкретних проектів у ключових високотехнологічних секторах у рамках відповідних державних програм і підпрограм (енергоефективності, космічна, авіаційна промисловість, композитні матеріали й т. ін.);
- формування механізмів державно-приватного партнерства, що забезпечують взаємодію держави й бізнесу у виробленні пріоритетів і фінансуванні НДДКР, включаючи інституціалізацію процедур регіонального Форсайта й формування ефективно діючих технологічних платформ.

Усі національні моделі економік інноваційного типу передбачають стимулювання внутрішнього попиту на інновації, створення специфічних ринкових ніш інноваційної економіки. Більше того, у багатьох країнах діють обмеження на експорт інноваційних продуктів і технологій. У вітчизняній ж інноваційній економіці ринкової ніші в Україні немає. Діючі державні програми спрямовані, скоріше, на стимулювання розробок, а не попиту.

Однією із складних проблем для України є невпинний процес деіндустріалізації через відсутність, перш за все, результативної та адекватної глобальним викликам інноваційно-промислової політики. Протягом останніх років вітчизняна економіка все більше зазнає дії таких факторів; деструктивний монетарний фактор – промислові підприємства штучно відрізані від кредитних ресурсів і не можуть реалізувати перспективну новацію; внутрішній ринок – споживчий і засобів виробництва – підпорядкований зовнішньому, уведений до статусу обслуговування експортно-сировинної моделі, яка блокує базові можливості використання технологій широкого вжитку.

Причина зазначеного в економічній системі, що підриває умови, стимули, потенціал високотехнологічної модернізації. Настанова на запозичення передових технологій замість організації їх внутрішнього виробництва – помилкова й непередбачувана в майбутньому. У результаті деструктивної трансформації економіки згорнуті або ліквідовані всі види виробництв, техніки, обладнання, зникли наукоємні сектори економіки й

виробничо-технічні системи. Відбувається деградація вітчизняної промисловості, а разом із нею посилюється занепад соціальної інфраструктури регіонів.

Одним із стратегічних завдань виходу з такої ситуації мають бути формування групи промислових компаній, конкурентоспроможних на внутрішньому ринку, і підтримка їх державою на основі встановлення на законодавчому рівні відповідних стимулів та регламентів.

Ще одним стратегічним завданням слід вважати створення передового виробництва високотехнологічних засобів виробництва. Внутрішній ринок засобів виробництва повинен стимулюватися і контролюватися державою, оскільки це проблема конкурентоспроможності, національної безпеки, майбутнього розвитку науки, техніки, освіти. До того ж має бути організація випереджальних розробок і виробництва нових засобів виробництва для формування нових видів споживчих благ.

Необхідно традиційне імпортозаміщення у вигляді заборони на імпорт шляхом тарифних і нетарифних заходів замінити новим підходом – за рахунок виробництва товарів, аналогічних з імпортними, проте підвищувати їхню конкурентоспроможність шляхом використання у виробництві нових знань, таким чином перевершуючи заміщуваний імпорт продукції щодо ефективності технічних рішень, тобто надавши йому інноваційний характер – інноваційне імпортозаміщення. В організаційному аспекті це може бути інноваційний імпортозаміщуючий комплекс, створений за типом *кластера*, що включатиме сукупність основних профільних виробництв імпортозаміщуючої продукції, мережі спеціалізованих постачальників, наукових й освітніх установ, організацій ринкової інфраструктури та підтримки малого бізнесу, зв'язаних технологічним ланцюжком з метою більш оперативного й ефективного розповсюдження інновацій за ланцюжком взаємозв'язків в єдиному регіональному економічному просторі. Тобто створюється система розповсюдження нових знань і технологій в інтересах заміщення імпорту, що сприятиме відтворенню виробничого потенціалу обробної промисловості.

Загалом країні потрібно організувати масштабний процес внутрішнього накопичення, збільшити частку капіталовкладень у ВВП, організувати сучасні єдині технологічні ланцюжки доданої вартості, нормалізувати кредитування індустріальних виробництв, що спеціалізуються на випуску продукції з високою доданою вартістю. Лише тоді з'явиться попит на вітчизняні розробки, інновації і технології широкого вжитку.

Для забезпечення умов формування адекватного викликам часу внутрішнього ринку на перспективу в технологічній сфері постає завдання формування й розвитку виробничо-технологічних систем шостого технологічних укладів і стимулювання їх зростання разом з модернізацією суміжних виробництв. Для цього повинні бути вирішені проблеми вирощування конкурентоспроможних на світовому ринку підприємств, що освоюють технології сучасного технологічного укладу. Одночасно повинні бути створені умови для випереджального становлення новітнього технологічного укладу, що включають державну підтримку відповідних фундаментальних і прикладних досліджень, розгортання інфраструктури підготовки кадрів необхідної кваліфікації, створення відповідної технологічної інфраструктури.

Урахування регіональних особливостей має бути важливим критерієм прийняття державних рішень. Регіональні науково-технічні програми здатні внести значний вклад у забезпечення збалансованого економічного розвитку всіх регіонів і зниження регіональної соціально-економічної нерівності, масштаби якої зросли в період реформ. Із цією метою необхідно обмежити дію механізмів, що консервують регіональну нерівність (податково-бюджетна політика, ринок праці). Регіональні науково-технічні програми допоможуть вирішити це завдання за умови їхньої тісної координації з іншими національними й регіональними програмами (наприклад, у галузі транспорту, наро-

щування конкурентоспроможності промисловості, розвитку села, зайнятості), що дозволяє ефективно використовувати місцеві можливості й ресурси.

Важливість регіонального аспекту інноваційної політики повинна широко визнаватися на державному рівні. Інноваційна політика має зробити внесок у забезпечення збалансованого розвитку регіонів із зниження регіональної нерівності. Урахування цього принципу може стати відправним пунктом для погодженого рішення питань інноваційного й регіонального розвитку. Конкретні заходи політики можуть включати:

- розширення кола й сфери охоплення регіональних програм, їхнє перетворення з науково-технічних у програми розвитку регіонів. Цей процес повинен підкріплюватися відповідними ресурсами;
- посилення координації між регіональними інноваційними програмами з іншими ініціативами в суміжних галузях (наприклад, розвиток транспорту, підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств, розвиток села, підвищення кадрового потенціалу);
- збільшення ролі низових ланок у розробці й реалізації регіональних програм, що може стати важливим доповненням переважаючих у країні централізованих підходів до вирішення проблем соціально-економічного розвитку;
- посилення координації між регіональними учасниками національної інноваційної системи (НІС), нарощування потенціалу місцевих органів влади в галузі управління й координації великих інноваційних проектів.

Висновки. Підтримка формування внутрішнього ринку регіонів має стати загальнодержавним стратегічним завданням, розв'язати яке можливо із залученням інноваційно-технологічного фактора, спроможного забезпечити конкурентоспроможність продукції, що виробляється. Незважаючи на те, що деякі регіони здійснили значні інвестиції в ряд виробництв, цього недостатньо для формування стійкого інноваційного циклу. Залишаються багато найважливіших прогалів в інноваційній системі, серед яких створення інноваційної інфраструктури на базі місцевих науково-дослідних установ та регіональних інвестиційних центрів і пайове фінансування.

1. Бубенко П. Ключові моменти формування регіональних систем в Україні / П. Бубенко, В. Гусев // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 33–39.
2. Жихор О. Б. Роль теорій інновацій та інноваційного розвитку у формуванні регіональної інноваційної політики / О. Б. Жихор // Економіка промисловості. – 2009. – № 1. – С. 132–137.
3. Герасимчук З. В. Інноваційна інфраструктура регіону: методологія формування і розвитку / З. В. Герасимчук, Н. Т. Рудь // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3. – С. 197–208.

Рецензенти:

Якубовський М.М. – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу промислової політики ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАНУ”;

Артюмова Т.І. – доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАНУ”.